

RAZSTAVE *EXHIBITIONS*

BOSI. OBUTI. SEZUTI.

Janja Žagar

177

Občasna razstava z naslovom *Bosi. Obuti. Sezuti.* (v nadaljevanju BOS) je bila za javnost odprta 6. decembra 2019 kot osrednja letna razstava Slovenskega etnografskega muzeja (v nadaljevanju SEM). Združuje koncepciji dveh stalnih razstav SEM (*Med naravo in kulturo* (2006) in *Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta* (2009)), hkrati pa ju pogloblja in opozarja na mnoge vidike izbrane teme – človeških nog, obuval in ravnanja z njimi. Izhodiščno zanimanje avtorice¹ je temeljilo na študiju obsežne muzejske zbirke obuval

Reklamni pano za razstavo v središču Ljubljane (foto: Blaž Verbič, 2020)

¹ Avtorica razstave dr. Janja Žagar je muzejska svetnica v SEM, zaposlena kot kustosinja za oblačilno kulturo in tekstilne zbirke od leta 1989. Je tudi soavtorica obeh stalnih razstav SEM.

in z njimi povezanih predmetov², ki pa jih je veljalo razumeti v kar najširšem kontekstu razmerja med ljudmi in predmeti. Večinoma izvirajo s slovenskega ozemlja, v manjši meri gre za redkosti z območja Balkana in zunaj evropskih dežel. Po starosti sodijo v čas od začetka 19. stoletja do danes. Izbrani primerki so od leta 2006 bolj ali manj opazni spremljevalci oblačilnih kompletov na stalni razstavi SEM z naslovom *Med naravo in kulturo*, kot zbirka pa še niso bili deležni študijske ali razstavne pozornosti v SEM.

178

Priprava tematske razstave o obuvalih in obujanju je potekala s prekinitvami in delovnimi odvodi več let. Med cilji, ki smo jim pri tem sledili, so bili zagotovo povečana javna dostopnost in popularizacija muzejskega gradiva, predvsem pa poglobljena kontekstualizacija izbrane muzejske zbirke skozi živopisno razstavno pripoved. Vodilo nas je načelo sodelovanja in vključevanja, zato je med pripravami potekalo sodelovanje v študijskih procesih izbranih fakultet različnih smeri, sodelovanje z nekaterimi slovenskimi izdelovalci obuval (obrtniki, podjetji in samostojnimi oblikovalci), nato pa vključevanje projektnih rezultatov in gradiva na samo razstavo. Načelu vključevanja smo sledili tudi pri posameznikih in zasebni dediščini, ki – umeščena v razstavne vsebine in programe – pogloblja komuniciranje z obiskovalci, spodbuja močnejše refleksije in občutek povezanosti s skupno dediščino.

Naslov razstave nakazuje preusmeritev pozornosti od obuval samih na vzajemno razmerje med ljudmi in materialnim svetom, ki nas obkroža. Obuvala postanejo točka človeške presoje drugih, mesto izkušnje »od znotraj« in človeškega odnosa do telesa. Obuvala so pričakovana sestavina večine okoliščin (skoraj) vsakega med nami. Vendar pa ni bilo vedno tako in še danes ta trditev ne velja za vse ljudi sodobnega sveta. Bose noge niso le del poletnega udobja in ležernosti, lahko spremljajo status sužnja, ujetnika, reveža ... Obutost ne kaže le na splošni oblačilni kodeks, lahko označuje elitni položaj posameznika ali kaže preprosto tistega, ki se odpravlja na pot ... Sezutost kotčasno nasprotje obutosti je lahko znak spoštljivosti, podrejenosti, vljudnosti, lahko pa odraz intimne doma, določenega obredja ali posebnega odnosa med ljudmi ...

Razstavna pripoved se ne spušča v podrobnosti linearnega modnega razvoja obuval. Skupaj z vodili etnologije in kulturne antropologije se zavezuje drugim zornim kotom in se obenem odpoveduje izolirani obravnavi slovenskega prostora. Pogled usmerja v normiranje družbenih skupin ter v spreminjajoče se pomene, ki se kažejo v sprotnih ravnanjih in spominskih reminiscencah ljudi. »Samoumevnosti« sodobnih oblik, izbir in ravnanj skuša vzvratno razložiti z vidika civilizacijskega razvoja in različnih okolij, čeprav je zaradi razpoložljivega gradiva vendarle močno locirana v slovenski prostor. Obuvala opazuje kot snovni produkt nesnovne dediščine znanja, veččin, moči, prestižnosti, estetike, obvladovanja osebnega prostora in časa. Zato vsakega obiskovalca posebej pospremi na pot preprosto vprašanje: *So torej moji čevlji res zgolj oblačilo mojih nog, kot se zdi na prvi pogled?* Vprašanje želi spodbuditi premislek o (lastnih) vsakdanjih predmetih zunaj okvirov navideznih samoumevnosti.

Uvodno poglavje razstave (*Noge na tleh in poteh*) obravnava človeške noge skozi

² Pod kustodiat za oblačilno kulturo in tekstilne zbirke sodi okoli 280 enot obuval (cokel, čevljev, sandal, škornjev ...) in prek 130 parov nogavic. V zbirko sodi še po nekaj kosov drugih predmetov, povezanih z rabo in vzdrževanjem obuval in nogavic, npr. podveze, gamaše, pasovi za nogavice, kopita za vzdrževanje forme obuval, krtače za čiščenje čevljev ipd.

nekatero fizične in simbolne vidike. Ti so resda povezani z evolucijsko pridobljenimi fiziološkimi lastnostmi, vsakokratno okolje in čas pa jih »opremita« še z lestvico norm in obrazcev (ne)primernosti bosih / obutih / sezutih nog in njihovih tehnik gibanja. Tudi položajev nog pri stoji, hoji, sedenju, klečanju itd. Človeške noge so na razstavi izpostavljene še kot vir bolečine in izgube, točke kaznovanja in mučenja, nege in okrasja.

V drugem razstavnem poglavju (*V korak s časom*) se pripoved obuval začne z vprašanji o civilizacijskem nastanku in nadaljnjem razvoju obuval, vezanem na medkulturno izmenjavo in tehnološke inovacije. Če naj bi obuvala v vseh časih varovala noge pred poškodbami in klimatskimi nevšečnostmi, se je njihova primarna naloga vedno znova dopolnjevala še z drugo nalogo: označevati in ločevati družbeno privilegirane skupine in posameznike od množic. Tako sodelujejo v vsakokratni družbeni izgradnji spola in stanu, premoženja in vplivne moči. Obuvala so sčasoma pridobila zelo širok nabor oblik, ki jih je nemogoče predstaviti drugače kot poenostavljeno formalno tipologijo obuval. Tipologija je na razstavi ilustrirana z izbranimi primeri moške, ženske in otroške obutve iz domačega in širšega kulturnega okolja, iz različnih starejših obdobij in sodobnosti. Osnovno tipologijo (sandali, cokle, čevlji in škornji) dopolnjujejo še primerki dodatkov za zaščito in udobje nog in obuval (npr. nogavice, gamaše, golenice, nadobuvala) in dopolnil za mobilnost z novimi dimenzijami (npr. snežne krplice, različne dereze, smuči, drsalke, plavuti).

Čevlji po meri noge, noga po meri čevlja je naslov razstavnega poglavja, usmerjenega v izdelavo obuval. Znanje o primernih surovinah in večšine izdelave so se v zgodovini človeštva širile iz točk dobre prakse navzven: od lastne izdelave do obrtniške večšine, od množične industrijske produkcije do dizajnerskih inovacij in modelov.³ Razlike med njimi niso toliko v temeljni sestavi obuvala, pač pa v tem, ali izdelovalec prilagaja svoj izdelek vsakemu uporabniku posebej ali pa mora uporabnik nekako umestiti anatomske posebnosti svojih nog standardiziranim velikostim in konfekcijski ponudbi. Dizajnersko oblikovanje, ki je sicer vezano bodisi na obrtno ali na industrijsko izdelavo, je vključeno zaradi povečanega pomena in vrednosti tovrstnih izdelkov, a tudi zaradi tehnoloških inovacij, vnesenih idej in provokacij, ki so potencialno zametki novih družbenih razmislekov in gospodarskih vodil (npr. recikliranje, trajnostni razvoj, odnos do živali in nadomestni materiali, ekološki vidiki itd.). Vse naštete oblike izdelave niso le zgodovinsko-razvojne oblike izdelave. Pravzaprav so vse prisotne tukaj in zdaj. Ustvarjajo ponudbo in širijo okvir naših mogočih izbir.

Najširše in najbolj razčlenjeno razstavno poglavje (*V svojih čevljih*) ogleduje obuvala skozi posameznikovo izbiro, rabo, izkušnjo in spomin. Funkcionalna tipologija obuval, ki na ravni posameznikov odseva njihov dnevni, tedenski in sezonski ritem aktivnosti in opravil, je na razstavi usmerjena v razliko med ozko specifičnimi in večnamenskimi obuvali, mednje pa vplete še vprašanja uniformiranih obuval nekaterih poklicev, športnikov in generacij. Pripoved temelji na obuvalih z zgodbami njihovih lastnikov,

³ Kot primer obrtniške izdelave in njenega razvoja smo vključili štiri (tri živeče) generacije ljubljanske družine Vodeb (Boutique Vodeb) in njihovo zasebno zbirko orodja, pripomočkov, izdelkov ipd. Za prikaz razvoja industrijske izdelave obutve in sodobne množične ponudbe smo naprosili žirovsko tovarno Alpina, d. o. o. Od slovenskih oblikovalcev so s svojimi izbranimi kreacijami prispevali k razstavi: Metod Črešnar, Tanja Devetak, Elena Fajt, Mitja Hojak, Leonora Jakovljevič, Maja Modrijan, Alja Novak, Matjaž Vlah.

Vpogled v razstavno poglavje V svojih čevljih, v katerem so čevlji predvsem nosilci biografskih zgodb
(foto: Blaž Verbič, 2019)

ki presegajo vidno podobo predmetov. Vključujejo namreč svet nevidnih vrednot in spominov na dogodke, kraje in ljudi. Ugotoviti količino obuval posameznika in način členjenja lastne garderobne omare je bila neizvedljiva naloga že na raziskovalni ravni; na razstavi se odgovoru zgolj približamo s tremi poskusi (*Vsi moji čevlji*): s predstavitvijo nabora vseh obuval triletnega otroka od rojstva do odprtja razstave⁴, s fotografsko predstavitvijo in komentarji vseh trenutnih obuval iz garderobe ženske srednjih let⁵ in končno, z razstavljenim naborom vseh obuval, ki so ostala kot nosilci čustvenega spomina na pokojnico in svojevrsten »dokument« njene izbire in rabe⁶.

Pripoved se v naslednjem poglavju (*Prostorske zgodbe*) osredotoči na javne prostore, namenjene skupnemu dogajanju, skupinskim spominom in/ali zavesti pripadnosti različnim skupnostim. Nekateri med njimi so stvarne lokacije, namenjene realnemu dogajanju, srečevanju, druženju. Drugi so navidezni prostori »našega«, zapisani v skupno zavest in občasno poustvarjeni skozi izbrane elemente nacionalne ali lokalne dediščine, organiziranih dogodkov in prireditev, praznovanj in spominskih obeleževanj. Tretji so brezčasni domišljjski prostori, ki jih polnijo simbolni predmeti in pomeni, liki iz pravljice

⁴ *Severjeva zbirka* je zbirka v nastajanju: vitrinska predstavitev nabora vseh dotedanjih obuval enega nosilca (S. G. iz Ljubljane), ki se bo dopolnjevala še naprej in predstavlja tudi eno od vodil zbiralne politike kustodiata.

⁵ *Tistastrgranimisupergami*, foto mozaik s komentarji. E. P. je po poklicu oblikovalka, svoja obuvala je fotografirala in si zamislila njihovo predstavitev v humorno komentirani mozaični sliki.

⁶ *Od elegantnega k udobnemu*, garderobna omara v vitrinah. Odslužena, ne pa tudi zavržena obuvala pokojne V. S. iz Ljubljane.

Obuvala kot konceptualna umetnost, študentski izdelki Fakultete za dizajn v Trzinu in sodelavcev iz drugih držav (foto: Blaž Verbič, 2020)

Obuvala iz gline – začasno pridružena razstava izdelkov z otroških poletnih delavnic (SEM, Počitniški 3M, julij-avgust 2020) (foto: Blaž Verbič, 2020)

in povedk⁷, pregovori in reki. Prav v vseh omenjenih prostorih obuvala ponazarjajo ljudi kot katerje dogajanj in sporočil. Hkrati simbolizirajo prav vse prehojene poti, na kar verjetno najbolj neposredno opozarjajo čevlji popotnikov in turistov.

Že v času priprav na razstavo smo vključili raznolike skupine študentov oblikovanja in študentov etnologije in kulturne antropologije, ki so pod vodstvom profesorice in mentorice⁸ temo obuval tako ali drugače vključili v svoje študijske vsebine. Raznvrstne študentske rezultate (obuvala kot provokativne umetniške ali sodobne dizajnerske kreacije, ateljejske fotografije z zgodbo, zapisane zgodbe obuval, videe, raziskovalne naloge) smo skupaj s predstavitenimi besedili njihovih mentorice vključili v zaključno razstavno poglavje (*Razmisleki in spogledovanja*). Te vsebine naj bi se v času razstave še dopolnjevale, morebiti zamenjevale. Nekatere načrtovane vsebine so se že izvedle⁹, druge oblike obrazstavnih programov se še uresničujejo.

182

Razstava BOS se predstavlja na več kot 500 kvadratnih metrih razstavne površine v prvi etaži muzejske stavbe. Mediji razstavne govornice se izmenjujejo, dopolnjujejo se tudi njihove dokumentarne ali prenesene (simbolne ali zgolj ilustrativne) vloge. Vodilno vlogo pri tem imajo zagotovo predmeti, posebej tisti, ki jih dopolnjujejo prvoosebne izkustvene zgodbe.¹⁰ Pa seveda mnoge zbrane zgodbe obuval, ki jih na razstavi ni mogoče videti.¹¹ In tiste, ki so se zapisale v pripravah na razstavo in jih je mogoče prebrati v razstavnih brošurah.¹²

Odsluženi uporabni predmeti imajo na razstavi lahko vlogo ponazoril (npr. ponazorilo sezivanja in preobuvanja na prehodu zunaj – znotraj, ponazorilo »obešank« prek uličnih žic in kablov, popotnega čevlja na poti okoli sveta itd.). Med razstavnimi

⁷ Izseke iz izbranih pravljic v sliki in besedi je za najmlajše obiskovalce na vrtljivih tablicah pripravila muzejska pedagoginja Sonja Kogej Rus, didaktične pripomočke (igra dvojic, zavezovanje čevljev) pa v sodelovanju z Žigom Reharjem.

⁸ Elena Fajt, Petja Zorec, Nataša Peršuh (Naravoslovnotehniška fakulteta, Ljubljana), Tanja Devetak (Fakulteta za dizajn, Trzin), Sonja Šterman (Fakulteta za strojništvo, Maribor), Mateja Habinc, Tadeja Primožič, Veronika Zavratnik (Filozofska fakulteta, Ljubljana) in sodelujoči študenti; Neli Filipič (Univerza za tretje življenjsko obdobje, Ljubljana) in člani študijske skupine za kreativno pisanje.

⁹ Nastala je brošura *Zgodbe prehojenih poti* (SEM, 2020, 60 str.) z besedili skupine za kreativno pisanje na Univerzi za tretje življenjsko obdobje (mentorica Neli Filipič). Brošura je na ogled na razstavi SEM in na spletnih straneh SEM. Avtorski bralni večer je bil izveden 19. 2. 2020 v prostorih SEM. Načrtovana študentska razstava *Obuvala v luči družbeno-kulturnih razmerij in pomenov* zaradi zaprtja muzeja in univerz v času prve epidemije koronavirusa žal ni bila realizirana. Nastajala je v sodelovanju SEM in Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Zasnovana je na seminarskih nalogah iz študijskega leta 2018/19. Zaključna razstava študentskega projekta ŠIPK *Štumfi: Raziskovanje zgodovine nogavičarstva in oblikovanje sodobnih nogavic* je nastala v sodelovanju Naravoslovnotehniške fakultete in SEM. Njeno odprtje je bilo 3. 7. 2020. V okviru otroškega programa *Počitniški 3M* so otroci izdelovali čevlje v glini. Program je potekal v juliju in avgustu 2020.

¹⁰ Predstavljenih je prek 200 predmetov iz zbirke SEM, 11 predmetov iz zbirke drugih slovenskih muzejev, 261 predmetov iz zasebnih zbirk, 61 predmetov študentskih razstav in raziskav in 55 ponazoril (od tega 45 predmetov in 10 drugih razstavnih ponazoril).

¹¹ Na tablicah za odpiranje je predstavljenih 30 zgodb k razstavljenim predmetom, na vrtljivih ploščicah še 16 drugih zgodb obuval, ki jih na razstavi ni oz. so nanje vezani le močni spomini, se pa niso ohranila.

¹² *Obuti v Swanovem svetu*, broširana izdaja s 40 študentskimi prvoosebni zgodbami o obualih (Naravoslovnotehniška fakulteta). *Zgodbe prehojenih poti*, broširana izdaja s 30 kratkimi literarnimi zgodbami o čevljih 22 avtoric iz skupine za kreativno pisanje (Univerza za tretje življenjsko obdobje).

Družina Vodeb in zaposleni v Boutique Vodeb iz Ljubljane pri skupnem ogledu posnetkov njihovega dela; ekranske vsebine skupaj z njihovo zasebno zbirko bogato dopolnjujejo pripoved razstave BOS (foto: Blaž Verbič, 2019).

ponazorili velja omeniti še nekatere druge: odlitek stopinje rimskega okovanega čevlja¹³, sodobno rekonstrukcijo rimskega vojaškega sandala in prikaz faz obrtniške izdelave sodobnega čevlja¹⁴, pa fazne sestavne dele industrijskega čevlja¹⁵. Nekatera ponazorila so lahko namensko izdelana, namenjena bogatejši razstavnici izkušnji: npr. odlitek vtisnjenih stopal, odlitek človeške noge, struktura tal na prehodu zunaj – znotraj, mehka podlaga iz spominske pene za opazovanje odtisov in občutka pod nogami.¹⁶

Izjemno zgovoren medij na razstavi so avdiovizualne vsebine, ki so nastale v produkciji SEM in imajo različne načine komuniciranja: od uvodnega nagovora obiskovalcev¹⁷ in dokumentarno poučnega uvida v delovne faze obrtne in industrijske izdelave obuval¹⁸

¹³ Odtis rimskega čevlja z žeblički na podplatu se je ohranil v malti rimske kloake v Turjaški palači v Ljubljani; sodi v zbirko Muzeja in galerij mesta Ljubljana (MGML). Kopijo v mavcu je izdelala Katarina Toman Kracina, MGML.

¹⁴ Oboje je izdelal čevljarški mojster Nejc Vodeb iz Ljubljane.

¹⁵ Izdelek Alpine Žiri, postopek izdelave si je mogoče ogledati tudi na ekranu.

¹⁶ Našeta razstavnica ponazorila so nastala pod rokami muzejskih restavradorjev Žige Reharja in Gregorja Kosa, SEM.

¹⁷ *Pot/The Path*. Sprehaja se Dea Herenda Velikonja, na prireditvi govori Dora Smole, posnela in zmontirala Nadja Valentinčič Furlan, produkcija SEM, 2019, 5 minut.

¹⁸ *Čevlji po meri noge: Boutique Vodeb, Ljubljana / The Foot Fitting the Shoe: Boutique Vodeb, Ljubljana*. Posnel Andrej Dular, zmontirala Nadja Valentinčič Furlan in Andrej Dular, produkcija SEM, 2019, 10 minut. *Noga po meri čevlja: Alpina, Žiri / The Shoe Fitting the Foot: Alpina, Žiri*. Posnel Andrej Dular, zmontirala Nadja Valentinčič Furlan in Andrej Dular, produkcija SEM, 2019, 8 minut.

do posnetkov živih pripovedi zgodb o obuvalih¹⁹ in kolaža avdiovizualnih impresij, ki opozarjajo na mnogovrstno življenje nog (ljudi) in tako ustvarjenih dinamičnih skupnih prostorov.²⁰

Ker je razstava zaradi barvitih in (relativno) majhnih predmetov vizualno »polna«, smo se odpovedali vključevanju dokumentarnega slikovnega gradiva na razstavo. Pač pa besedila zgovorno naslavljajo sodobne simbolne fotografije nog in obuval, kar smo v muzeju uporabili kot vsebinsko in oblikovalno načelo tudi pri obeh stalnih razstavah.

Razstavo je oblikovala Eda Pavletič, oblikovanje svetlobe pa je prevzel Marjan Viskovič.

184 Razstava BOS je pripravljena tudi kot 360-stopinjski virtualni sprehod po razstavnih prostorih z domala vsemi dostopnimi vsebinami.²¹ Po zaprtju razstave bo služila ne le kot arhiv neke minule razstave, ampak kot trajna javno dostopna vsebina v sliki in besedi. Tik pred izidom je tudi tiskan vodnik po razstavi.

¹⁹ *Zgodbe o čevljih / Stories of Shoes*. Posnel in zmontiral Janez Doler, sodelavka Brigita Rupnik, produkcija SEM, 2019, 14 minut. Pripovedovalci: Janez Šmajdek, Brigita Rupnik, Gregor Selak, Primož Keršič.

²⁰ *Prostorske zgodbe / Stories of Places*. Posnel Janez Doler, zmontirala Nadja Valentincič Furlan, produkcija SEM, 2019, 5 minut.

²¹ Vizualizacijo je pripravil Tomislav Király (360PANO.si) v sodelovanju z Blažem Verbičem iz SEM.